

oma artiklis “The Structure, Genre and Intended Audience of the *Livonian Rhymed Chronicle*” uut valgust Liivimaa vanema riimkroonika ülesehitusele, mõistekasutusele ja funktsioonile. Autor kritiseerib senist arusaama, mille järgi riimkroonika peamine eesmärk oli pakkuda õpetlikku kuulamist orduvendadele söögiajal, leides, et kroonika näol on tegemist iseseisva ajalootseosega, mille eesmärk oli säilitada teavet orduvendade tegemistest. Vene ajaloolane Vera Matuzova tutvustab oma artiklis “Mental Frontiers: Prussians as Seen by Peter von Dusburg” põgusalt Dusburgi Peteri Preisimaa kroonikas leiduvat preislaste kuvandit. Kogumiku lõpetab Šoti ajaloolase Mary Fischeri artikkel “Biblical Heroes and the Uses of Literature: The Teutonic Order in the Late Thirteenth and Early Fourteenth Centuries”, milles ta analüüsib Saksa Ordu kirjanduslikku pärandit (pühakulegende, kroonikaid jms.) ning nendes tähtsat rolli mängivaid piiblimotiive.

Kuigi kogumik on sisuldasa kirev ja mitte kõik artiklid ühtlaselt kõrgel tasemel ega üldteemaga otseselt haakuvad, on kokkuvõttes tegu väga väärtusliku ja kaaluka panusega ristiusustamisaege Läänemere-piirkonna ajaloo uurimisse ja tutvustamisse.

Marek Tamm

Tutvumine Konstantin Pätsiga

Konstantin Päts. Eesti riik II.

Koostajad: Toomas Karjahärm ja Hando Runnel. Tartu, 2001.

Raamatu “Eesti riik” teise, K. Pätsi tegevust aastatel 1917–1940 kajastava köite eessõna pealkirjaks on selle autor Jüri Adams pannud “Tundmatu Konstantin Päts”, avaldades kahetsust, et K. Pätsi kohta puudub teaduslik monograafia. Võib aga öelda, et K. Päts jääb alaliseks tundmatuks, sest kuigi aina uued dokumendid on lugemiseks kättesaadavad ja on võimalus tema tegevust sügavamalt analüüsida, pole enam tema eakaaslast. Järjest vähemaks jääb inimesi, kellel on temast isiklikke mälestusi, uute põlvkondade jaoks ei oma aga K. Päts enam sellist tähtsust nagu tema kaasaegsetele. Küll saab “Eesti riigi” kahe mitmesajaleheküljelise köite läbilugejale K. Pätsi tuttavaks kui enamik kaasaegsetest poliitikutest. K. Pätsi tegevuse hindamiseks on siiski vaja tunda ka tema oponentide mõtteid ja ajaloolisi fakte.

“Eesti riik II” sisaldab peale eessõna 75 peatükki, neist ühe moodustavad Eesti Maarahva Liidu kirjad K. Pätsi Saksa vangilaagrist vabanemise taotlemiseks, 52 K. Pätsi ettekantud kõnet, osad neist valitsuse nimel, 12 puhtajakirjanduslikku teksti, neist seitse ilmunud autorinimeta, kaks aga võetud raamatust, kuus on K. Pätsi osalusega võimuinstitutsioonide otsuseid ja üleskutseid, üks tema ettepanek Riigikogu rühmadele ja üks kaheldava ehtsusega tema poliitilist testamenti sisaldav kiri. Erinevalt viie temaatilise osaga esimesest köitest on teise köite ülesehitus vaadeldava perioodi puhul põhjendatult täielikult kronoloogiline, jagunedes neljale ajalooperioodile vastavalt neljaks osaks, mis ümbernimetatult räägivad vabadusvõitlusest, sõjajärgsest noorest vabariigist, sisepoliitilisest kriisist ja riigipöördejärgsest ajajärgust. Kuigi enamik K. Pätsi tekste on avaldamata jäänud, oleks teise köite saanud teha ka õhema, sest paljud mõtted korduvad. Kas on see tingitud mõtete hulga vähenemisest vananemisel, Joseph Goebbelsi ja varem Napoleon I järgi tuntud õpetusest lähtuva teesi pähetagumisel põhinevast propagandameetodist või koostajate valikust? Küllap on oma osa sellelgi, et oponentide sõnavabadus oli piiratud,

nood oleksid sundinud K. Pätsi vastulauseid koostama ja tema mõttetegevuse viljakamaks muutnud.

Võrreldes esimese kõites hõlmatutega on K. Pätsi poolt väljendatavad ideed teise kõitesse mahutatud tekstides muutunud, nagu need muutuvad ka kõidete sees. Märt Raua järgi alustas K. Päts sotsiaalradikaalina, nihkudes maapao-aastail tugevasti paremale (Märt Raud. Kaks suurt: Jaan Tõnisson, Konstantin Päts ja nende ajastu. Tallinn, 1991, lk. 13), J. Adamsi järgi oli K. Pätsi maailmavaade poliitikutee algul põhiliselt sotsialistlik, pagulasaastail muutus sotsiaalliberaalseks, vabariigi algul oli ta konservatiiv ja vaikival ajastul võttis tema konservatism etatistliku, majanduse riigipoolset kontrollimist pooldava kuju ("Eesti riik II", lk. 13–14). T. Karjahärm aga väidab, et kuigi K. Päts tegi sotsialistidega koostööd, ei kuulunud ta ise kunagi sotsialistide hulka (Konstantin Pätsi tegevusest. Artiklite kogumik. Tallinn, 2002, lk. 76). Nõukogude ajaloolased on näinud K. Pätsis fašisti, millise nägemuse on lahti kirjutatud Olaf Kuuli. K. Pätsi juhtum näitab ilmekalt teoreetiliste skeemide rasket ühildatavust tegelikkusega. Tema iseseisvusaegset maailmavaadet loetakse üldiselt küll parempoolseks, siiski sisaldas see riigi kontrolli tugevdamise näol ühtaegu ka vasakpoolse elemente. Kuigi K. Päts jäi sõnades lõpuni demokraadiks, eemaldus ta ometi demokraatiast. Tema asukohta poliitiliste jõudude skaalal ei saa määrata üksnes tema enda sõnade põhjal, sest tänapäeval räägitakse demokraatiast kogu maailmas, seega muudaks sellise omanimetuse kriitikatundeta ülevõtmine sõna täiesti sisutuks. See ei tähenda, et algselt poleks K. Päts tõepoolest demokraat olnud. Autoritaarse režiimi kehtestamisele viis suutmatuse leppida võimust loobumisega või siis enda omast erinevate ideede valitsemisega, kuid ka eeskujul võtmine maailmas valitsevatest suundumustest, nagu K. Päts üldse sageli välismaailmast eeskujul otsis. Igatahes ei saa 12. märtsi 1934 riigipöörde otseseks põhjuseks pidada vabadussõjalaste liikumise eestvõttel läbi viidud põhiseaduse parandusi, sest need olid täiesti demokraatlikud – loobuti küll parlamentarismist, ent rahva õiguste piiramise asemel anti rahvale veel lisaks õigus valida riigivanemat.

Millist eeskujul leidis K. Päts veel välismaalt või mida arvas ta Eestis võrreldes teiste maadega halvasti olevat? "Eesti riik II" põhjal võib järeldada, et tema arvates tegi poliitiliselt küpseid rahvaid Eesti vastu umbusklikuks suurte uuendustega hooplemine (lk. 114), seega liigne radikaalsus; erinevalt teistest riikidest puudusid Eestil traditsioonid (lk. 244), see oli juba paratamatu; esimene põhiseadus jättis erinevalt teistest riikidest kõrgemad võimuavaldused rahva kätte rahva enda, mit-

te valitsuse algatusel (lk. 143); Eestis tuli valitsusi vahetada teisiti kui riigipead omavates riikides, mistõttu polnud põhjendatud valitsuse deklaratsiooni ettekandmine Riigikogule (lk. 154–157, 187); teistes riikides ei pidanud valitsus vastutama seadusandluse eest sellises ulatuses, nagu seda Eestis taheti näha (lk. 189) – pärast läks K. Päts aga dekreetidega valitsemisele; kui Eestis oli loomata esimene kutsekoda, olid isegi Venemaal sellesarnased asutused olemas (lk. 246); Eestis erinevalt teistest riikidest ei avaldatud valitsusele umbusaldust programmi pärast (lk. 276), seega polnud poliitilist kultuuri; negatiivse nähtusena oli Eesti riikide hulgas esikohal koolide arvu poolest (lk. 339); erinevalt Lätist ei olnud kehtestatud vajalikke piirarve ülikooli vastuvõtmisele (lk. 288); eeskujuks oli ka Poola, kus mõneks ajaks ülikooli õigusteaduskonda vastuvõtmine ära keelati (lk. 309); Eestis erinevalt Soomest oli vähe ehitusalal ettevalmistatud inimesi (lk. 290); teistes riikides loobuti õpetlase elukutsest käsitöölise oma kasuks (lk. 308), viimased punktid näitavad, et K. Päts polnud päriselt haridusvaenulik, vaid teatavat tüüpi hariduse valitsemise vastane; Saksamaa eeskujul tuli saavutada sõltumatus rukki sisseveost (lk. 317); Eesti oli erinevalt enamikust riikidest nõrgalt kaitsitud vilja sisseveo vastu (lk. 318); Eesti teraviljasaak jäi maha isegi põhjapoolsemast Soomest (lk. 474), K. Pätsi valitud põllumajandusliku orientatsiooni on aga peetud põhjuseks, miks Eesti majandus üldiselt Soomest maha jäi; erinevalt teistest teravilja kasvatavatest riikidest ei olnud Eestil lämmastikväetisevabrikut (lk. 319) – põllumajandust käsitlevad punktid õigustavad K. Pätsi kuulumist Põllumeestekogudesse; Eestis mõeldi kokkuhoiu all vajaduste rahuldamise piiramist, Ameerikas aga raiskamisest loobumist (lk. 322–323) – K. Päts taotles ratsionaliseerimist, nii konservatiividele kui ka fašistidele omistatavat irratsionalismi on tema juures raskem märgata; Tallinna majad olid halvemad kui Helsingi omad (lk. 327); Eestis anti toetust igale koolile, näiteks Inglismaal aga alles siis, kui kool oli töötanud 40 aastat (lk. 340), tegelikkuses võib olla küll ka vana kool alla käinud; Soomes erinevalt Eestist kontrolliti töölevõtmisel teadmiste vastavust ametile (lk. 341); erinevalt teistest riikidest kehtis Eestis Petserimaal kaks kalendrit (lk. 343) – usukaaslaste huvid polnud K. Pätsile seega esmajärgulise tähtsusega; erinevalt Eestist panid teised väikeriigid suuri majanduslikke ülesandeid oma välisministerriumidele (lk. 346–347); erinevalt ühest noorest riigist ei esitanud Eestis valitsus rahalisi väljaminekuid nõudva seaduseelnõu puhul kulude kava (lk. 351); kuskil Euroopas ei olnud lugupidamine poliitikutest nii madal kui eestlaste juures (lk. 360);

erinevalt Eestist oli välismaal arenenud põllutöökodade võrk (lk. 384); eeskujuks oli Benito Mussolini, kes Itaalias olevat tahtnud igale kodanikule luua kaitset riigi ülemvõimu vastu (lk. 396), kuigi asjad seal tegelikult täpselt vastupidi olid; B. Mussolini oli eeskujuks ka pingutustes rahvaarvu tõstmiseks (lk. 418), ehkki Itaalias sündimus langes samuti nagu Eestis; ükski teine rahvas ei mustanud oma riigipea kandidaate nii nagu eestlased (lk. 406); eestlastel ei olnud sellist patriotismi nagu juutidel (lk. 425); pärimisõiguses tuli võtta üle Hiinast põhimõte, et pärandus jagatakse vastavalt sellele, kui palju pärijatel on lapsi (lk. 477); “suured ja temperamentsed rahvad” püüdsid oma riigis luua “sõbralikkust ja üldrahvalikkust meeleolu”, Eestis oli aga imelikul kombel neid, kes lahkuminekuid soovisid (lk. 548).

Siiski sai K. Päts aru, et kõik teistes riikides esinev Eesti Vabariigile ei sobi. Riigieelarvet koostama asudes toodi võrdlusi teiste riikide eelarvetega, mis K. Pätsi arvates sealsete teistsuguste olude ja varasemate aastate töö tõttu kohased ei olnud (lk. 175–178); Eesti oludele ei vastanud Venemaalt üle võetud seadustekogu (lk. 225), Vene ajast pärineva negatiivse kombena peeti politseid vaenlaseks (lk. 202) ja kisti keskvalitsuse käest võim (lk. 326); noore riigina oli Eestil vanade riikidega võrreldes täita palju rohkem majanduslike ja kultuurilisi ülesandeid (lk. 213); riigi nooruse pärast oli Eestil vetoõigusega riigipead vaja rohkem kui mujal (lk. 277); põhiseaduse kujundata-vaid eluvorme ei saanud kuskilt laenata, vaid need pidid oma rahva elust välja kasvama (lk. 483); Eesti andis K. Pätsi eestvõtmisel esimese Euroopa riigina vähemusrahvustele kultuuroromavalitsuse.

K. Päts nimetas sageli mitmesuguseid möödunud ja kestvaid raskusi, millest mõnes näeks raskust igauks, mõni aga peegeldab K. Pätsile eriomast maailmavaadet – Vene ajal olid ametiasutused eestlastele keelebarjääri tõttu kättesaamatud (lk. 284); emakeelt ei saanud koolides õpetada; viimaste sõdade ajal tuli eesti rahval astuda otsustavaid samme, et vältida täielikku kadumist (lk. 180); Eesti riigikassa oli iseseisvuse väljakuulutamise ajal tühi (lk. 43); Vabadussõja algul ei olnud olemas sõjaväge (lk. 49); loodud sõjavägi oli väljaõpetamata ja vaenlane tugevalt relvastatud (lk. 86); Saksa väed töötasid igati Eesti väejuhatuse korralduste vastu (lk. 50); nad võtsid eestlastelt ära Soomest abina saabunud püssid (lk. 85); inglased kartsid anda relvi nende bolševike kätte sattumise kartuses (lk. 88); rahvas ei andnud riigile raha (lk. 76); väejuht pidi läbi ajama vaid viie kindla mehega (lk. 89); sõjavägi pidi sõdima ka sisevaenlase vastu (lk. 91); sõda Venemaaga oleks võinud lõppeda ka kaotusega (lk. 183); hiljemgi ähvardas oht, et Venemaa

teeb Eestiga sama mis Gruusiaga (lk. 236); ka rahu ajal polnud riigil piisavalt raha sõjaväele sukkade ja kinnaste muretsemiseks (lk. 549); riigikaitse teeneid omavate isikute kohta hakati laimu levitama (lk. 199–200) – Vabadussõjas tähtsast osa etendanud meheha kattusid K. Pätsi vaated sellistes küsimustes paljuski vabadussõjalaste omadega; teised erakonnad levitasid laimu K. Pätsi ja tema mõttekaaslaste vastu; nad tegid võimule pääsedes halbu otsuseid; erakondadel ei olnud õiget arusaamist rahva tahtmisest (lk. 505) – nähtavasti saab rahvast veelgi kaugemal olev juht oma tarkuses sellest siis paremini aru; maareformiga maa saajad ei suutnud riigi abita majapidamist sisse seada (lk. 104); tööstus “hingitses” (lk. 115); laiaades massides võttis maad ükskõiksus Eesti Vabariigi vastu (lk. 119); paistis, nagu igatseksid nad tagasi sellele eelnenud aega (lk. 283); ajakirjanduslikku tegevust segas siseministeerium (lk. 122), kuid K. Pätsi enda võimu ajal võeti üle Postimees ja suleti Vaba Maa; eesti keel ei vastanud veel teaduse nõuetele (lk. 182); esimene riigieelarve tuli varasemate puudumise tõttu rajada tundmatule alusele (lk. 190); raha kurss langes, liiga suur oli maksukoo-rem (lk. 193); riigil puudusid kapital ja turud (lk. 231); spekulatsiooni ja vaheltkauplemisega viidi riigist liiga palju valuutat välja (lk. 293); ohtlikult kasvas Tallinna elanike arv, ilma et tööd oleks juurde tulnud (lk. 296); kliima oli põllumajanduse ja turismi jaoks ebasoodus (lk. 297–298); talude suuruse lubatav ülempiir oli liiga väike, vajalik alampiir aga puudus (lk. 471–473); tööstuses ei võetud midagi ette raiskamise vastu (lk. 325); Petserimaa oli muust Eestist maha jäänud (lk. 342); Eestisse laienes kõige raskem ülemaailmne majanduskriis; rahvamajandus oli liiga keeruline üldise hääleõiguse põhjal valitud parlamendisaadikutele (lk. 484); valitses parallelism ja süsteemitus organisatsioonide loomisel (lk. 301–303); oldi vaenulik kutseesinduse mõtte vastu (lk. 383); valitses oht, et rahvas hakkab põhiseadust selle puuduste tõttu kiirustades muutma (lk. 360), mis pärast saigi teoks; rahvas jäi haigeks (lk. 505); opositsioon tahtis verevalamisega võimu võtta (lk. 459) – K. Pätsi auks peab ütlema, et oma riigipöörde viis ta läbi vere-tult; vaidlustati tema tegevuse seaduslikkus; inimesed tapsid üksteist ja teised olid sellest kuuldes lõbusas tujuis (lk. 203); baltisakslased tegid valitsusele etteheiteid, nagu ei täidaks see väidetavalt nende suhtes Rahvasteliidule antud lubadusi (lk. 219); presidendi puudumise tõttu ei olnud Eesti riigikord demokraatlik (lk. 274) – ilmne demagogia, sest demokraatia tähendab üksnes rahva võimu ning presidendi olemasolu või puudumine ei puutu üldse asjasse; riigipea puudumise pärast ei tahtnud Inglise kuningas Eestiga lepingut alla kir-

jutada (lk. 278); kümne aasta jooksul ei olnud Tallinna tehnikumi kindlale alusele seatud (lk. 289); ei tahtnud oma riigis elada ja suur hulk tahtis noorelt surra (lk. 286); liiga palju käidi keskkoolis (lk. 291); kasutult kulutati suuri summasid ülikoolis õppimisele (lk. 310); rahvale andsid halba eeskuju kohvikukultuuri edendavad naised (lk. 419); Eesti rahvaarv oli kolm korda väiksem kui vaja (lk. 437); rahvast ähvardas väljasuremine (lk. 475); noorsoo huvi kehakultuuri ja spordi vastu oli alles hiljuti ärganud (lk. 255); riigimeestel ütles tööd tehes tervis üles (lk. 191); K. Pätsil oli tulnud korduvalt vanglas istuda, ta teadis, et vanglad olid viletsad (lk. 149); ta oli olnud isegi surma mõistetud; halvenes ka tema tervis (lk. 547).

Eelöeldust võib jääda mulje, et Eesti riigi juhtimine ja elu üldse olid hirmrasked, ometi leidis K. Päts ka positiivset ja edasiviivat. Eestlased kuulusid vanade trükitud raamatut omavate rahvaste hulka. Majanduselu arenes iga aastaga pärast sellele rõhku paneva ajalehe Teataja asutamist, mis andis võimaluse ka vaimsel alal rohkem edasi jõuda (lk. 516). Iseseisvuse algul oli küll riigi juhtimine väga raske, kuid K. Pätsi juhitud esimese Aju-tise Valitsuse järeltulijal oli juba kergem tööd teha (lk. 67); Vabadussõjas saavutati suur võit; sõda päästis rahva enamluse haigusest (lk. 127); noor vabariik püüdis igal alal paremat olukorda luua (lk. 285); kuritegevusega võideldes taastati üldine julgeolek (lk. 204); positiivse nähtusena oli silmapii- ril uute linnade rajamine seoses põlevkivitööstuse arenemisega (lk. 294) – seda võib silmas pidada otsides vastust küsimusele, kas K. Päts oli rohkem Tallinna- või maakeskne; maailmas olid kasutusele võetud väetised (lk. 315); arenes rahva arusaamine riigist (lk. 381); haige rahvas sai jälle terveks (lk. 464); põhiseadus läks järjest paremaks; poliitiliste kuritegude ja poliitiliste vangistuste arv vähenes (lk. 523). Elu arenes nii kiiresti, et noored ei suutnud ette kujutada paarikümne aasta tagust aega (lk. 530). K. Päts arvas, et kõik, mis vane- maks saab, vabaneb nooruse puudustest (lk. 228). Ta väljendas usku sellise aja saabumisse, kus toimitakse mitte oma, vaid ühiskonna tahtmise järgi (lk. 397). Iga kättesaadud õiguse eest oli keegi võidelnud ja kannatanud, mis pani nende saajatele kõlbelised kohustused (lk. 212). Eesti pind on püha esivanemate vaevade ja võitluste mälestuseks (lk. 425–426). Arenesid aga ka halvad asjad – juunis 1939 ütles K. Päts, et sõjaohu ei ole väiksem kui 20 aastat varem, uus sõda tuleb aga eelmisest palju hirmsam (lk. 544).

Elu Eesti riigis oli kokkuvõttes kõigest hoolimata rahulik ja õnnelik, riigi kokkuvarisemise korral pidi sellele aga pikemaks ajaks lõpp saabuma (lk. 553). Iseseisvuse ülistamine varasemate

lojaalsusavalduste asemel Vene riigile on silmapaistvaim erinevus “Eesti riigi” kahe köite vahel. Väidetavalt K. Pätsi poolt enda küüditamise päeval Soome saadikule edastatud kirjas soovis ta aga Soome–Eesti kuningriigi loomist (lk. 555), samuti nagu Vabadussõja-aegses autorinimeta ilmunud K. Pätsi omaks peetavas ajaleheartiklis esitati nõue sugulasrahvaste ühinemiseks Suur-Soomemaaks (lk. 59). Sõnagi pole aga raamatus sõdadevahelisel ajal küllaltki populaarsetest Pan-Euroopa kavadest, mida eestlastest K. R. Pusta üsna tugevalt propageeris. Võib-olla pidas K. Päts neid liiga eba-realistlikeks, võib-olla aga ei pidanud ta ka kriisi-olukorras õigeks oma riigi sidumist soomlastest suuremate ja võõramate rahvastega, eriti kui osade valitsemiskord neist oli vastuvõetamatu. Praegu, kus supranatsionaalsete kavade teostamine on jõudnud palju kaugemale, võib siiski võtta kätte K. Pätsi tekstid, mõeldes küsimusele, mida tahab ja suudab eesti rahvas peale hakata oma riigiga.

Simo Runnel